with a partial family tree (‘stemma’), which traces back the relation between three of the manuscripts. Further research will clarify the relation between the last manuscript (ms. 2516 BAR) and the oldest of the three (ms. 2513 BAR).

**Cuvinte-cheie**: Pseudo-Hipolit, Antihrist, apocrif, De consummatione mundi, omilie, versiune prescurtată.
**Keywords**: Pseudo-Hippolytus, Antichrist, apocryphal, De consummatione mundi, homily, shortened version.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”*
*Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13*
savacristinel@yahoo.com

**Adina Chirilă**

# UN *HAPAX LEGOMENON* ÎN TEXTELE LUI ANTIM IVIREANUL: *CORHOR*

După o lapidară construcţie prin care cititorul este întâmpinat cu o bine-cuvântare, în *Postfaţa* lui Antim Ivireanul la *Evanghelia greco-română* din 1693 există un enunţ a cărui înţelegere deplină este dependentă de lămurirea secvenţei de început: „*Ca şi corhorul între alte verdéţe* (*s.n., A.C.*), precum zice pilda, mă arătu şi eu, o iubiţi cetitori, cătră cei meşteri şi iscusiţi şi înţelepţi şi nevoitori tipografi, cu aciastă de bogoslovie cu patru strune şi cu toată alcătuirea de dulcele glas alăută, a ceii în trei staturi dumnezăiri, capul ceii fără prihană ai noastre credinţă, sfânta, zic şi dumnezăiasca *Evanghelie*”, fragment ce conţine un *hapax legomenon* nedesluşit până acum: *corhor*, s.m.

Dicţionarele consacrate limbii literare vechi nu înregistrează termenul. În DLR i se indică genul masculin şi un sens incert („O legumă?”), pornind de la citatul din textul menţionat (greşit datat „1694” în dicţionar), preluat din I. Bianu, E. Hodoş, *Bibliografia românească veche 1508–1830*, Tom I (1508–1716), Bucureşti, 1903, p. 335[1]. Nicio referinţă în privinţa etimonului[2].

[1] Sursa este indicată greşit în *Dicţionarul limbii române* (citat în continuare DLR), Tomul I, Partea II, *C.*, Bucureşti, 1940, s.v. *corhor*: **VB**. (sic) I 335; cf. DLR, Tomul II, fasc. I, *Bibliografie*, s.v. **BV**.

[2] Un cuvânt *corchoru* este înregistrat în A.T. Laurianu şi J.C. Massimu, *Dictionariulu limbei romane*, I, Bucuresci, 1871, însă explicaţia confuză şi etimonul propus nu ne ajută în elucidarea sensului şi originii lui *corhor* în textul lui Antim Ivireanul: „s.m., *corchorus* (fr. *corchor*, it. *corcoro*); genu de plante d’in famili’a teliacieloru, *polyandria monogynia lui Linneu*; – cuventulu pare co e acellu-asi cu populariulu *corcoru* si co plantele s’au numitu asiá sau d’in caus’a *corcorului* cu care se deschidu capsulele loru adjunse la maturitate sau d’in caus’a violentului motu si *corcoru* ce ar fi producundu in matie purgativele de aceste plante.”; iar s.v. *corcoru*: „s.m., (it. *corcoro* cu acea-asi insemnare); 1. vocea corbiloru, cioriloru si altoru assemini passeri; 2. vocea gaineloru, curceloru si altoru assemini passeri; 3. sonu confusu, murmuru, fremetu; si in speciale: 4. murmurulu matieloru”.

BDD-A469 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:36 UTC)

Atât A. Bailly, cât şi Henry George Liddell şi Robert Scott consemnează în limba greacă existenţa lui κόρχορος, -ον, cu sensul: „herbe sauvage que l'on mangeait comme légume"[3], respectiv „a wild plant of bitter taste"[4].

Termenul este atestat în câteva texte antice, cu sensuri diferite. În *Naturalis historia*, Pliniu cel Bătrân scrie: „Corchorum Alexandrini cibi herba est conuolutis foliis ad similitudinem mori, praecordiis, <ut> ferunt, utilis alopeciisque et lentigini." [fr. „La corette est une plante herbacée consommée par les Alexandrins. Ses feuilles sont enroulées comme celles du mûrier ; elle passe pour bonne pour l'épigastre, l'alopécie et le lentigo."][5]. Descrierea permite identificarea plantei cu *iuta* (engl. *jute*), *Corchorus olitorius* L., „plante herbacée de 1m50 à 5m de haut" şi „une des plantes potagères les plus communes des Égyptiens et des Syriens"[6].

Pe de altă parte, în *Περὶ φυτών ἱστορία*, Teofrast notează: „καὶ ἕτερα δε πλείω τούτων ἐν οἷς καὶ παροιμιαξόμενός ἐστι διὰ πικρότητα κόρχορος ἔχων τὸ φύλλον ὠκιμῶδες" [fr. „...et encore bon nombre de ces herbes parmi lesquelles se trouve même le mouron, d'une amerture proverbiale, qui a la feuille du basilic"][7]. Descrierea indică o varietate de *scânteiuță* (engl. *pimpernel*), *Anagallis arvensis* L., o legumă sălbatică amară şi toxică, ce poate fi totuşi consumată fiartă[8], o specie inferioară, din punct de vedere nutriţional, legumelor de grădină.

Despre *Anagallis* vorbeşte şi Pliniu cel Bătrân, descriindu-i proprietăţile curative şi precizând: „Anagallida aliqui *acorum* uocant" [fr. „Quelques-uns donnent à l'anagallis le nom d'*acorum*"][9]. După Ermolao Barbaro, sinonimul *acorum* (gr. ἄκορον) este incorect; în comentariul pe care îl face cărţii lui Pliniu, acesta precizează că este vorba, de fapt, de *corchoron*[10].

Folosirea în alimentaţia umană, în circumstanţe umile, a corhorului/ scânteiuţei este atestată în cultura grecească de Aristofan, în *Viespile*, v. 237–240, unde se povesteşte despre câţiva ostaşi înfometaţi ce încercau să-şi prepare ceva de mâncare: „κᾆτα περιπατοῦντε νύκτωρ τῆς ἀρτοπώλιδος λαθόντ' ἐκλέψαμεν τὸν ὅλμον, κᾆθ' ἥψομεν τοῦ κορκόρου κατασχίσαντες αὐτόν." [fr. „...puis, rôdant une

[3] A. Bailly, *Dictionnaire Greque-Français*, Hachette, s.a., s.v. κόρχορος, -ον.

[4] Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon, Compiled by…*, Oxford, s.v. κόρχορος„.

[5] Pline L'Ancien, *Histoire Naturelle, Livre XXI*, Paris, 1969, p. 183 (în continuare: Pline l'Ancien, *H.N.*)

[6] Désiré Bois, *Les plantes alimentaires chez tous les peuples et à travers les âges*, I, Paris, p. 76. Cf. DLR, s.v. *iută* şi Al. Borza, *Dicţionar etnobotanic cuprinzând denumirile populare româneşti şi în alte limbi ale plantelor din România*, Bucureşti, 1968 (citat în continuare BORZA), s.v. *corchorus olitorius* L.

[7] Théophraste, *Recherches sur les plantes*, Tome II, Livres III-IV, Paris, 1989, VII.7.2. (citată în continuare Théophraste, *H.P.*)

[8] Vezi *ibidem*, *Commentaire* VII.7., p. 127.

[9] Pline L'Ancien, *H.N., Livre XXV*, Paris, 1974, p. 144.

[10] *Hermolai Barbai Castigationes Plinianae*, Romae, 1492, *apud* Jacques André, *Commentaire* la Pline l'Ancien, *H.N.*, *Livre XXV*, p. 156.

BDD-A469 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:36 UTC)

nuit, nous volâmes à la boulangère son mortier ; puis nous fîmes cuire de la *pimprenelle* (s*.n., A.C.*), après en avoir fait du petit bois.”][11].

Termenul grecesc numeşte, aşadar, două realităţi extralingvistice distincte (vezi aspectul diferit al frunzelor şi înălţimea tulpinii). Din cauza faptului că au în comun semul [+ comestibil], cele două plante se confundă, uneori chiar în notele explicative ale textelor ce se referă la ele. În comentariul asupra lat. *corchorus*, gr. κόρκορος, -ον / κόρχορος, -ον, „iută”, din Pline L’Ancien, *H.N.*, *Livre XXI*, p. 183, se precizează că planta este „Citée comme comestible par Théophraste, *H.P.* VII.9.2.”[12]; la acesta însă este vorba de cealaltă plantă.

*

În *Postfaţa* din 1693, planta menţionată este *scânteiuţa*, *Anagallis arvensis* L., fapt pe care îl deducem din precizarea sursei care l-a inspirat pe Antim în construirea analogiei: „după cuvântul *pildei*”. Nu este vorba de vreuna din *parabolele* biblice; nicăieri în *Vechiul Testament* sau în *Noul Testament* nu se face referire la una din cele două specii vegetale care pot fi desemnate de gr. κόρχορος, -ον, alături de alte plante cu care să fie într-un oarecare raport[13]. „Pilda” avută în vedere este o expresie idiomatică grecească (evocată de Teofrast în descrierea pe care o face plantei: „d’une amerture *proverbiale*”, *s.n., A.C.*, v. *supra*), şi anume κόρχορος ἐν λαχάνοις, „Corchorus inter olera”. Aceasta este înregistrată la Suidas, s.v. κόρχορος, cu următoarea explicaţie, pe care o redăm în versiunea latinească: „Dicitur autem proverbium hoc de hominibus nullius pretii et contemptis, at maiores honores affectantibus, quam pro dignitate et meritis suis”[14].

În mod cert, Antim Ivireanul a ştiut această expresie grecească (*ce se aplica oamenilor obişnuiţi, lipsiţi de merite, care aspirau la onoruri ce nu li se cuveneau*) şi *a tradus-o* în limba română, cu mijloacele lingvistice de care dispunea. Primul termen al structurii paremiologice este preluat din versiunea grecească, adaptat morfologic, fără terminaţia străină -ος[15]. Pentru cel de-al doilea termen, λάχανον

[11] Aristophane, Tome II, *Les Guêpes – La Paix*, Paris, 1985, p. 27–28. Cf. trad. engl.: „Here we are, what’s left of us, / The recruits who at Byzantium served – hep, two, three, four – / Pacing our posts, you and I. Remember how we slipped into the door / Of the bakery woman, stole her trough, and split it for kindling / To stew our **greens**?”, *The Complete Plays of Aristophanes*, Bantam Books, New York, [s.a.], p. 150.

[12] Vezi Jacques André, *Commentaire* la Pline l’Ancien, *H.N.*, *Livre XXI*, p. 160.

[13] Cf. *Pilda grăuntelui de muştar* (*Matei 13: 31-32*): „O altă pildă le-a pus înainte, zicând: Împărăţia cerurilor este asemenea *grăuntelui de muştar*, pe care, luându-l, omul l-a semănat în ţarina sa, şi care este *mai mic decât toate seminţele*, dar când a crescut este mai mare decât toate legumele şi se face pom, încât vin păsările cerului şi se sălăşluiesc în ramurile lui.” (*s.n., A.C.*); etc.

[14] *Suidae Lexicon, Graece et Latine*, II, (1705), Cantabrigiae: Typis Academicis, p. 353 ; la http://www.archive.org/details/suidaelexicongr01suid.

[15] Cf. *nomothetis* (< gr. νομοθέτης) „legiuitor”, *paretisis* (< gr. παραίτησις) „demisie”, *zilotis* (< gr. ζηλωτής) „om al legii” – cuvinte împrumutate de Antim Ivireanul şi utilizate de el în contexte româneşti, fără adaptare morfologică; vezi Adina Chirilă, *Împrumuturi latino-romanice şi greceşti în „Didahiile” mitropolitului Antim Ivireanul*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii Ovidius. Seria Filologie. *Studia in honorem Marin Petrişor*”, II, XV, 2004, p. 57–66, *passim*.

BDD-A469 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:36 UTC)

(D pl. λαχάνοις), echivalentul găsit este *verdéțe* „legume, zarzavaturi”[16] (*verdeață* < *verde* + *-eață*, DLR), atestat cu acest sens şi la Dosoftei (*V.S.*, dec. 206[v17]).

Cu aspect latinesc, termenul redat în limba română de Antim Ivireanul prin *corhor* face obiectul unei intrări în *Dictiones latinae cum valachica interpretatione* al lui Teodor Corbea: „*corchoron*, g.n. et *corchorus*, g.m., iarbă ochiiul-găinei[18]”. Chiar dacă am accepta ideea că dicționarul lui Corbea a fost redactat înainte de 1693[19], este improbabil să-l fi cunoscut Antim, cu toate că sunt ştiute relațiile dintre episcopul Mitrofan (care a cerut şi a plătit realizarea dicționarului) şi Antim Ivireanul. Suntem de părere că lucrarea lui Teodor Corbea nu a avut un rol în apariția cuvântului la Antim, cu atât mai mult cu cât acesta din urmă era un bun cunoscător de greacă, nu de limbă latină.

Sensul pe care îl cunoaşte în limba greacă expresia κόρχορος ἐν λαχάνοις serveşte, „într-un moment psihologic determinat”[20], scopului urmărit de Antim Ivireanul prin construirea secvenței retorice a modestiei. Din punctul de vedere al intenționalității, fragmentul citat la începutul studiului nostru este echivalent cu acele segmente din exordiul predicilor în care apar afectarea modestiei şi auto-deprecierea – procedee obişnuite de *captatio benevolentiae* şi de punere în valoare a referentului intradiscursiv[21] (în cazul de față, *cartea* însăşi, *Evanghelia*). Diferența valorică declarată dintre *eu* [***corhorul***] şi „*cei meşteri şi iscusiți şi înțelepți şi nevoitori tipografi*” [**alte verdéțe**] este similară cu cea dintre, de pildă, *oratorul* fatalmente prezent în fața enoriaşilor şi idealul reprezentat de *oamenii învățați*, de *ritori* şi de „[*cei*] *ce sînt desăvârşit întru bunătăți*”, din *Cuvânt de învățătură la streteniia Domnului nostru Iisus Hristos*[22].

Expresia *ca şi corhorul între alte verdeațe* nu a rămas în tezaurul paremiologic românesc. Pentru redarea expresivă a aceleiaşi situații de comunicare, limba comună cunoaşte, la noi, structura *ca băşina-porcului pe lângă trandafir*, ale cărei elemente componente sunt preluate tot din universul vegetal: „o flóare prósta şi puturósă”[23], ciupercă de câmp din fam. *Lycoperdaceae* L., şi o floare de grădină din fam. *Rosaceae* L. A fost înregistrată de vornicul Iordache Golescu în capitolul *Asemănări* din culegerea sa de „pilde povățuirĭ i cuvinte adevĕrate” (ZANNE, I,

[16] Cf. *vérze* „verdețuri, legume”: „Cu nepohtă să duc la masă; răpşesc asupra *vérzelor*, înjură legumile zicând: «în zadar s-au adus în lume»”: Antim Ivireanul, *Opere*, Bucureşti, 1972, p. 102.

[17] „Şi să țânea sătul cu hrana verdețelor fără nice o hertură, nice pită”: *Viața şi petreacerea svinților. Iaşi 1682-1686*, Text îngrijit, notă asupra ediției şi glosar de Rodica Frențiu, Cluj, 2002, p. 183.

[18] Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin Mihai Gherman, Cluj, 2001, p. 132. Cf. magh. *tyuk szemfü*, consemnat la BORZA s.v. *Anagallis arvensis*.

[19] Cf. Alin-Mihai Gherman, *Cuvânt înainte* la Teodor Corbea, *op. cit.*, p. VII.

[20] Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1975, p. 267.

[21] Maria Cătănescu, *Retorica elogoiului în* Didahiile *lui Antim Ivireanul*, „Text şi discurs religios”, II, Iaşi, 2010, p. 188.

[22] Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 20.

[23] Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia*. Vol. I, Bucureşci, 1895. Ediție anastatică, îngrijită de Mugur Vasilie, Bucureşti, [I, 2003]., p. 298, nota 1 (citat în conituare ZANNE).

BDD-A469 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:36 UTC)

p. XXX) şi citată de ZANNE, I/449, p. 118: „Ca beşina-porcului pĕ lângă trandafir”[24], cu următoarea explicaţie: „ce-va prost pe lângă un lucru de preţ, urîtul pe lângă cel frumos, s.c.l.”. Deşi atestată, cel mai târziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, aceasta are, probabil, o vechime mai mare în uzul popular. Dacă aceasta coboară până în secolul al XVII-lea, discursul autorului *Postfeţei* la *Evanghelia greco-română* din 1693 indică o ignorare a ei (ori a oricărei alte construcţii populare cu un mesaj similar), fie din necunoaştere, fie ca opţiune.

Notăm, în final, că în alte culturi populare ideea conţinută de κόρχορος ἐν λαχάνοις apare în expresii care pot implica termeni din alte câmpuri semantice decât cel vegetal, dar care dezvoltă aceleaşi conotaţii antitetice: „fără valoare, insignifiant, lipsit de merite”, faţă de „strălucit, valoros, prestigios”. În limba engleză, de pildă, există două expresii idiomatice sinonime, echivalente ale secvenţei greceşti în discuţie: *a tailor*[25] *among kings* (literal, „un croitor printre regi”)[26] şi *the dawcock* (sau *jackdaw*[27]) *sits among the doctors* (literal, „stă stăncuţa printre doctori”)[28].

*

În concluzie, *corhor*, s.m., este un împrumut din limba greacă, cu un etimon sigur: κόρχορος, -ον. Făcând abstracţie de construcţia idiomatică în care apare, *corhor* are sensul de „scânteiuţă, iarba-ochiul-găinii, iarbă-de-rânduri-roşii”[29], putând funcţiona, teoretic, în îmbinări libere de cuvinte, ca sinonim al lui *scânteiuţă* ş.cl.. Nicidecum nu este vorba de „mohor”, aşa cum îl glosează Gabriel Ştrempel[30]. În schimb, într-un context ce reclamă utilizarea ideii conţinute de secvenţa elenă κόρχορος ἐν λαχάνοις, cuvântul grecesc la care ne-am referit nu poate fi redat prin corespondentul său românesc denotativ. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în civilizaţia românească, scânteiuţa este cunoscută pentru proprietăţile ei *benigne*, *curative*, în medicina populară[31].

[24] Vezi şi „Pune flórea trandafirului cu bĕşina-porcului”, ZANNE, I/1207, p. 298.

[25] Cu precizarea „often implying disparagement and ridicule”, în William Little, H.W. Fowler, J. Coulson, C.T. Onions, *The Shorter Oxford English Dictionary On Historical Principles*, II, Oxford, [s.a.], s.v. *tailor*.

[26] Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon, Compilde by*…. A New Edition Revised and Augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, Volume I, Oxford, [s.a.], s.v. κόρχορος, -ον.

[27] Cu explicaţia „*fig*. A simpleton”, în William Little *et al*., I, s.v. *daw*.

[28] *A Glossary; Or, Collection of Words, Phrases, Names, and Allusions to* by Robert Nares, James Orchard Halliwell-Phillipps, Thomas Wright, 1867, p. 134; la http://books.google.ro/books.

[29] Vezi alte numiri ale plantei la BORZA, s.v. *Anagallis arvensis*.

[30] Vezi Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 457.

[31] Vezi George Bujorean, *Boli, leacuri şi plante de leac cunoscute de ţărănimea română* [Bucureşti], [2001], p. 43: „Cele-albe (Blenoragie). Omul înfierbântat, care bea apă rece, poate căpăta boală, de se pişă alb ori roşu. Se bea fiertură de *trifoi-alb* cu *tătăişă-albă* ori de *tătăişă* cu *scânteuţă*, ori de *scânteuţă* cu *drob*. Sculament”; vezi şi p. 53. De asemenea, vezi Valer Butură, *Enciclopedie de*

BDD-A469 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:36 UTC)

Sensul figurat pe care îl primeşte *corhor* în expresia construită de Antim Ivireanul este acela de „om simplu, lipsit de merite”. Înregistrarea termenului *corhor* într-un dicționar consacrat limbii literare vechi va trebui să consemneze, diferențiat, cele două sensuri, cel propriu şi cel figurat.

Antim aplică o traducere literală unei structuri unitare determinate de factori specifici de cultură şi civilizație străine, iar expresia rezultată pe teren românesc în urma acestei soluții de echivalare este una opacă. Descifrarea textului în limba română în care apare aceasta este incompletă fără cunoaşterea formulei paremiologice greceşti în versiunea originală şi a comportamentului comunicativ în care aceasta funcționează.

A *HAPAX LEGOMENON* IN ANTIM IVIREANUL'S TEXTS: *CORHOR*

(Abstract)

During his activity in Wallachia, the Greek culture and language were the most natural sources of inspiration and lexical borrowing for Antim Ivireanul, considering his life and cultural acquisition up to the moment of his arrival to this country, from Constantinople, at the age of 40. Our paper discusses the appearance of *corhor*, n., in the *Afterword* written by Antim Ivireanul to the *Greek-Romanian Gospel*, Bucharest, 1693, the word's etymology and also its general and special meaning. The term is of Greek origin: κόρχορος, -ον "herbe sauvage que l'on mangeait comme légume" (A. Bailly), "a wild plant of bitter taste" (H.G. Liddell, R. Scott), *Anagallis arvensis*, L. (Rom. *scânteiuță*, Engl. *pimpernel*). However, Antim does not use the term with its denotative meaning; in his text, *corhor* is the first compound of *ca şi corhorul între alte verdeațe* – an expression that translates the Greek idiom κόρχορος ἐν λαχάνοις, „Corchorus inter olera", which applies to common people, lacking any merits, who are aspiring to honors they do not deserve (cf. Engl. *a tailor among kings* and *the dawcock sits among the doctors*). The meaning of the expression serves Antim Ivireanul's purpose in constructing the rhetorical sequence of modesty.

**Cuvinte cheie**: *influența grecească*, *limbă literară*, *expresie idiomatică*, *afectarea modestiei*, **corhor**, *s.m.*

**Key words**: *borrowing*, *literary language*, *affected modesty*, *proverb*, **corhor**, *n*.

*Universitatea de Vest din Timişoara*
*Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, LIT, 419*
*300223 Timişoara*
chiriladina@yahoo.com

*etnobotanică românească*, Bucureşti, p. 211: „*Scânteiuță* (*Anagallis arvensis* L.) […]. S-a folosit la sângerări, boli pulmonare, contra negilor. Planta se fierbea şi cu decoctul se făceau spălături contra bubelor. În multe părți se folosea pentru oprirea *rândurilor roşii*. Se fierbeau câteva plante şi din decoct se bea dimineața, pe nemâncate, câte un păhărel; uneori se plămădea în rachiu, cu câteva boabe de piper. La Salva, în ținutul Năsăudului, se fierbea în borş; în timpul când se lua, nu se săra mâncarea. Fiartă cu iederă, se dădea celor ce aveau diaree, enterită. În multe părți se punea în sarea vacilor, ca să se gonească.”.

BDD-A469 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:36 UTC)